

Лекція № 1

Поняття, види і особливості природокористування

Викладач: Корбут Марія Броніславівна

- **Ресурси** - це природні або створені людиною цінності, які призначені для задоволення виробничих і невиробничих потреб.
- **Ресурсозбереження** - сукупність заходів щодо ощадливого та ефективного використання фактів виробництва (капіталу, землі, праці). Забезпечується за допомогою використання ресурсозберігаючих і енергозберігаючих технологій; зниження фондомісткості і матеріаломісткості продукції; підвищення продуктивності праці; скорочення витрат живої і матеріалізованої праці; підвищення якості продукції; раціонального застосування праці менеджерів і маркетологів; використання вигод міжнародного поділу праці та ін. Сприяє зростанню ефективності економіки, підвищенню її конкурентоспроможності.
- **Ресурсозберігаючі технології** - технології, що забезпечують виробництво продукції з мінімально можливим споживанням палива та інших джерел енергії, а також сировини, матеріалів, повітря, води та інших ресурсів для технологічних цілей. Ресурсозберігаючі технології включають в себе використання вторинних ресурсів, утилізацію відходів, а також рекуперацію енергії, замкнуту систему водозабезпечення та т. п. Дозволяють економити природні ресурси і уникати забруднення навколишнього середовища.

- **Рециклінг** - операція з відновлення, у результаті якої відходи переробляються у продукцію, матеріали або речовини для їх використання за первинною або іншою метою. Ця операція включає перероблення органічного матеріалу, але не включає виробництва енергії чи перетворення відходів у матеріали, що можуть бути використані як паливо або як матеріали для зворотного заповнення

Природокористування – процес експлуатації природних ресурсів з метою задоволення матеріальних і культурно-оздоровчих потреб суспільства

До основних **напрямків природокористування** відносять:

- ресурсоспоживання,
- ресурсокористування,
- відновлення природних ресурсів,
- охорону природи,
- перетворення природи.

Суб'єкти природокористування - фізичні та юридичні особи, а також держава, вони реалізують свої права згідно з чинним законодавством.

В законодавстві виокремлюють кілька критеріїв класифікації права природокористування, що дає змогу повніше розкрити його зміст.

За способом виникнення:

- ***первинне*** (похідне від права власності)
- ***вторинне*** (похідне від первинного) природокористування.

Наприклад, на підставі ст. 42 Водного кодексу України **водокористувачі** можуть бути первинними і вторинними. Первинні водокористувачі – це ті, що мають власні водозабірні споруди і відповідне обладнання для забору води. Вторинні водокористувачі (абоненти) – це ті, що не мають власних водозабірних споруд і отримують воду з водозабірних споруд первинних водокористувачів та скидають стічні води в їх системи на умовах, що встановлюються між ними.

За строком здійснення:

- **постійне** (термін користування не визначений)
- **тимчасове** (**довгострокове** (до 25 років для водокористування – ст. 50 ВК України, до 50 років для користування лісами – ст. 18 ЛК України, користування надрами – ст. 15 КУпНЗ) та **короткострокове** (до 3 років для водокористування, до 1 року для користування лісами, до 5 років для користування надрами).

Строки права природокористування залежать від виду природного ресурсу та визначені правовими нормами природоресурсового законодавства.

Залежно від об'єкта природокористування:

- *землекористування,*
- *водокористування,*
- *лісокористування,*
- *надрокористування,*
- *користування тваринним світом,*
- *рослинним світом,*
- *атмосферним повітрям.*

Класифікація права природокористування залежно від об'єкта обумовлена специфікою використання відповідного природного ресурсу: землі, лісу, рослинного світу (нелісового походження), надр, води, фауни, атмосферного повітря тощо.

Залежно від мети:

- наукове
- рекреаційне
- промислове
- сільськогосподарське
- інші види природокористування.

Наведена класифікація видів природокористування не є вичерпною, можливий поділ на види і за іншими класифікаційними критеріями.

Сьогодні прийнято розрізняти два основних види природокористування:

- **раціональне**
- **нераціональне.**

Під **раціональним (оптимальним) природокористуванням** розуміють вивчення природних ресурсів, їх ощадливу експлуатацію, охорону та відтворення з урахуванням не тільки нинішніх, але й майбутніх інтересів розвитку господарства країни та збереження здоров'я населення. Тобто, раціональне природокористування повинно забезпечити повноцінне існування і розвиток сучасного суспільства, за умови збереження високої якості середовища проживання людини. Цього можна досягнути завдяки економічній експлуатації природних умов і ресурсів при найефективнішому режимові їх відтворення з урахуванням перспективних інтересів розвитку господарства і збереження здоров'я людей.

Нераціональне природокористування супроводжується втратою природи здатності до самовідновлення, саморегулювання й самоочищення, порушенням рівноваги біологічних систем, вичерпанням мінеральних ресурсів, погіршенням виконання рекреаційних, оздоровчих та естетичних функцій щодо природних об'єктів. Нераціональним є таке природокористування, коли вплив людини на природу призводить до знесилення її відновлювальних властивостей, зниження якості і вичерпання природних ресурсів, забруднення довкілля. Воно може виникнути як наслідок не тільки прямих, але й опосередкованих впливів на природу.

- Поняття **«раціональне природокористування»** складається з **трьох основних елементів** – економічної ефективності використання, охорони і відтворення.
- **Економічна ефективність** використання природних ресурсів означає *отримання максимальної кількості високоякісного продукту за умови мінімальних витрат на виробництво і економного витрачання самого природного ресурсу.*
- **Охорона природних ресурсів** – міжгалузеве питання, при вирішенні якої мають бути враховані можливості навіть далеких від природи галузей (наприклад, кібернетики), визначатися альтернативні варіанти й передбачатися досягнення ефекту протягом тривалого періоду. Критеріями оцінки природоохоронних заходів є показники залучення ресурсів до господарського обігу з цільовим призначенням, **нормативи** якості середовища та ресурсів, показники нормальної і фактичної продуктивності ресурсів, розміри завданого збитку господарству країни, стан здоров'я населення.
- **Відтворення природних ресурсів** означає *відновлення обсягів експлуатованих ресурсів та їх запасів, відновлення втрачених властивостей і якості.* Критерії вирішення проблеми відтворення – це ступінь дефіцитності природних ресурсів і задоволення ними потреб виробництва, а також стан екологічного оточення.

- Використання природних ресурсів в Україні здійснюється в порядку **загального та спеціального природокористування**. Законодавством України громадянам гарантується право загального використання природних ресурсів для задоволення життєво необхідних потреб (естетичних, оздоровчих, рекреаційних, матеріальних тощо) безоплатно, без закріплення цих ресурсів за окремими особами і надання відповідних дозволів, за винятком обмежень, передбачених законодавством України.
- В порядку спеціального використання природних ресурсів громадянам, підприємствам, установам і організаціям надаються у володіння, користування або оренду природні ресурси на підставі спеціальних дозволів, зареєстрованих у встановленому порядку, за плату для здійснення виробничої та іншої діяльності, а у випадках, передбачених законодавством України, - на пільгових умовах.

Сучасний механізм природокористування повинен забезпечити виконання наступної умови:

$$***N (a + b) \leq P,***$$

де N – чисельність населення;

a і b – особисте та виробниче споживання природних ресурсів на 1 особу;

P – відновлена кількість природних ресурсів.

Для досягнення даної умови необхідно поєднати знання природокористування та економіки, що стало основою виникнення економіки природокористування як науки.

*Під принципами раціонального
природокористування розуміють певні
економічно обумовлені та екологічно
обґрунтовані правила поведінки людини і
суспільства в природному середовищі.*

Дотримання принципів раціонального природокористування доцільно в усіх регіонах незалежно від ієрархічного рівня. Збереження спільної екологічної рівноваги можливо за умови збереження рівноваги природних систем окремих регіонів і навпаки. Крім того, проблема раціонального природокористування не може бути вирішена тільки в регіональних і навіть в загальнодержавних межах. Це – глобальна проблема, яка властива всій планеті і потребує комплексного міждержавного вирішення.

- **Принцип раціонального й ефективного природокористування.** За цим принципом повинне здійснюватись економічно необхідне й екологічно обґрунтоване природокористування, при якому одночасно враховуються економічні й екологічні інтереси людини і суспільства. Критерієм раціонального й ефективного використання природних ресурсів є забезпечення їх невичерпності при споживанні.
- **Принцип «нульового рівня» споживання природних ресурсів.** Цей принцип використовується в багатьох економічно розвинутих країнах з метою регулювання споживання первинних переробних ресурсів у державному масштабі. При цьому за нульовий рівень береться обсяг первинних природних ресурсів, використаних підприємством за попередній рік, а на наступний – перевищення цього рівня споживання обмежується в державному масштабі чітко визначеним коефіцієнтом (для певних видів ресурсів він коливається від 2 до 7 відсотків). Дотримання коефіцієнта обов'язкове, оскільки з порушника стягується штраф, який може перевищити прибутки підприємства.
- **Принцип комплексного природокористування.** Цей принцип реалізується через одночасне використання кількох видів природних об'єктів та їх ресурсів, розташованих на певному територіальному просторі.

- **Принцип цільового використання природних ресурсів** є загальним для земельного, гірничого, лісового і водного законодавства. Цілі, для яких земельні ділянки, ділянки надр, водні об'єкти і ділянки лісів надаються у користування, визначаються в рішеннях про надання їх у користування.
- **Принцип походження права природокористування від права власності.** Цей принцип означає, що використання природних об'єктів залежить від власника, який надав їх у користування.
- **Принцип стабільності права природокористування** полягає в наданні природних об'єктів переважно або в постійне користування, або в довгострокове.
- **Принцип безоплатності загального і платності спеціального природокористування.**
- **Принцип екосистемного підходу до регулювання природокористування.**

- **Принцип відповідності антропогенного навантаження природно-ресурсному потенціалові регіону.** Дотримання цього принципу дозволяє уникнути порушень природної рівноваги завдяки чітко визначеному збалансованому циклові використання і відновлення. Таке порушення відбувається у двох випадках:
 - а) за умов перевищення рівня антропогенного навантаження.
 - б) за невідповідності спеціалізації виробництва специфіці природно-ресурсного потенціалу.
- **Принцип пріоритетності екологічної оптимальності на довгострокову перспективу відносно економічної ефективності поточного природокористування.** У сфері природокористування негативні екологічні наслідки господарської діяльності мають незворотний характер.

Презентацію складено на основі матеріалів підручника:

Економіка природокористування: Підручник / Хвесик М.А., Рогач С. М., Кулаєць М. М., Ільків Л. А., Авраменко Т. П.. За ред. д-ра. екон. наук, проф., академіка НААН України Хвесика М. А. – К.: Аграр Медіа Груп, 2013.- 334с. ISBN 966-617-7144-32-7